

СУДОВА ПРАКТИКА НАЦІОНАЛЬНИХ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ЯК ПІДСТАВА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

COURT PRACTICE OF NATIONAL COURTS OF GENERAL JURISDICTION AS GROUND OF CRIMINAL ASSESSMENT

Іваніна Ю.В.,

здобувач кафедри кримінального права
Класичного приватного університету

У статті розглядається судова практика як визнана додаткова підстава кримінально-правової кваліфікації. Акцентується увага на важливості правових позицій вищої судової інстанції України в аспекті забезпечення єдності судової практики судів загальної юрисдикції. Проаналізовано положення чинного кримінального процесуального законодавства та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» на предмет з'ясування обов'язковості урахування судової практики Верховного Суду України в процесі кримінально-правової кваліфікації.

Ключові слова: судова практика, судові рішення, правова позиція, підстава кваліфікації, судова правотворчість.

В статье рассматривается судебная практика в качестве дополнительного основания уголовно-правовой квалификации. Акцентируется внимание на важности правовых позиций высшей судебной инстанции Украины в аспекте обеспечения единства судебной практики судов общей юрисдикции. Проанализированы положения уголовного процессуального законодательства и Закона Украины «О судоустройстве и статусе судей» на предмет выяснения обязательности учета судебной практики Верховного Суда Украины в процессе уголовно-правовой квалификации.

Ключевые слова: судебная практика, судебное решение, правовая позиция, основание квалификации, судебное правотворчество.

The article deals with court practice as an accepted additional ground for criminal assessment. The work highlights the importance of the legal positions of the highest court authority of Ukraine in the aspect of ensuring the unity of court practice of courts of general jurisdiction. The paper analyzes the provisions of the current criminal procedural legislation and the Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges" in order to determine the obligatoriness of taking into account the court practice of the Supreme Court of Ukraine in the process of criminal assessment.

Key words: court practice, court opinion, legal position, ground for assessment, judicial legislation.

Постановка проблеми. Реформування системи правосуддя в Україні спрямоване на реалізацію верховенства права, забезпечення доступу до справедливого правосуддя та захисту прав громадян на національному рівні. Цей процес вимагає здійснення системних поступових кроків у різних напрямках, зокрема створення організаційно-правових умов належного функціонування системи судоустрою. Одним із чинників забезпечення її єдності визнається єдність судової практики в Україні (ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [1]. Судова практика як джерело права є вагомим чинником не лише правореалізаційної, але й правотворчої діяльності законодавчих органів влади [2 с. 317]. Відхід від юридичного позитивізму, сучасне праворозуміння зумовлюють дослідження питання щодо можливості визнання судової практики джерелом права України [3, с. 71] у разі, коли в нормативно-правових актах містяться прогалини, їх текстуальне викладення є неоднозначним, суперечливим та породжує проблеми під час правозастосування [4, с. 503].

Стан опрацювання. Вітчизняні науковці відзначають важливість судової практики в процесі кримінально-правової оцінки суспільно-небезпечних діянь, зокрема кваліфікації злочинів, визнаючи її додатковою підставою цього процесу (П.П. Андрушко, О.О. Дудоров, В.В. Кузнецов, В.О. Навроцький, А.В. Савченко та інші). Наприклад, судову практику національних судів та акти судового тлумачення судів загальної юрисдикції М.І. Хавронюк пропонує вважати джерелами кримінального права України [5, с. 75–76]. Подібну позицію поділяють й інші науковці [6, с. 17]. П.П. Андрушко пропонує розрізняти власне джерела кримінального права в їх доктринальному тлумаченні – ті акти, які використовуються під час кримінально-правової кваліфікації вчиненого діяння, а також акти, в яких викладені (містяться) правові позиції з питань застосування кримінального закону, які враховуються (можуть враховуватись) під час застосування кримінального закону [7, с. 18–19]. О.П. Рябчинська, оцінюючи додаткові підстави кримінально-правової кваліфікації, зазначає, що правові позиції Верховного Суду України, викладені у рі-

шенні (ухвалі), прийнятому ним на підставах і в порядку, що визначаються ст. 444–458 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення через неоднакове застосування судом касаційної інстанції тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно-небезпечних діянь слід визнавати джерелами кримінального права, які є обов'язковими додатковими підставами кримінально-правової кваліфікації [8 с. 100]. А постанови Пленуму Верховного Суду України та судову практику національних судів взагалі й судові прецеденти (рішення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ) вчена пропонувала визнавати факультативними додатковими підставами кримінально-правової кваліфікації [8, с. 100].

Аналіз праць, присвячених проблематиці урахування судової практики судів загальної юрисдикції в процесі кримінально-правової кваліфікації (кваліфікації злочинів) переконує в тому, що в теорії кримінального права спостерігається плюралізм думок стосовно того, що саме вкладається в зміст поняття «судова практика». Говорячи про роль останньої у процесі застосування кримінально-правових норм, вчені оперують поняттями «судова практика», «судовий прецедент», «судове рішення», «правова позиція суду» тощо. Актуальною тезою є те, що з огляду на конкретну ситуацію визначальними для судової практики залишаються правові позиції найвищих судових органів, що мають у цьому контексті статус норм судового права, та судів, які орієнтують на те, що конституційні права і свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Саме з урахуванням цього повинен оцінюватися зміст законів та інших нормативно-правових актів під час здійснення правосуддя в усіх категоріях справ і судами всіх рівнів і юрисдикцій» [9, с. 44].

Метою статті є визначення того, яка судова практика може визнаватися саме підставою кримінально-правової кваліфікації через дослідження її поняття, змісту, правової природи та форми, що і визначає її обов'язковість у процесі застосування кримінально-правових норм судами Укра-

їни, з урахуванням змін, внесених у КПК та Закон України (далі – ЗУ) «Про судоустрій і статус суддів» № 2147-VIII від 03.10.2017 року. Аналіз питання обмежується дослідженням судової практики національних судів загальної юрисдикції, адже судова практика Конституційного Суду та рішення Європейського Суду з прав людини через свою специфіку потребують окремого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Судову практику розуміють як об'єктивований досвід індивідуально-правової діяльності судових органів, який формується в результаті застосування права під час вирішення юридичних справ [10, с. 254]; єдність діяльності судів і результатів цієї діяльності, виражених у нових правоположеннях, вироблених судовою владою і закріплених у рішеннях із конкретних справ і/чи в актах із сукупності однотипних конкретних судових справ [11, с. 8]. Чинний КПК не розкриває зміст поняття «судове рішення», не міститься значення цього терміну і в Конституції України, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та інших джерелах кримінального процесуального права України [12, с. 15]. У теорії кримінального процесуального права судове рішення тлумачиться як акт судового розгляду справи будь-якого виду провадження [13, с. 707]; висновок суду, акт судового права, в якому застосовуються норми матеріального та процесуального права під час вирішення судом конкретної справи [12, с. 14]; акт правосуддя, акт застосування норм матеріального права (ЗУ «Про кримінальну відповідальність») в особливій процесуальній формі, встановленій кримінальним процесуальним законом, тобто оформлене відповідно правове владне рішення уповноваженого органу (суду), посадової особи (судді, слідчого судді) за суттю кримінального провадження (наявності чи відсутності події кримінального правопорушення та вини особи у вчиненні цього порушення), а також щодо встановлення (зміни, скасування) прав і обов'язків (повноважень) персоніфікованих учасників кримінальних процесуальних відносин для вирішення окремих питань у сфері кримінального провадження [12, с. 30].

У ст. 369 КПК України термін «судове рішення» застосовується як узагальнююче поняття, яке використовується стосовно всіх процесуальних рішень, які приймаються судом, слідчим суддею з усіх питань, які віднесені до компетенції суду (слідчого судді) у кримінальному провадженні [11, с. 15]. Передбачені такі форми судових рішень:

- 1) вирок – для судового рішення, у якому суд вирішує питання обвинувачення;
- 2) ухвала – для судового рішення, у якому суд вирішує інші питання;
- 3) постановова – для судового рішення касаційної інстанції у випадках, передбачених КПК.

Ураховуючи, що рішення судів у процесі кримінального провадження є процесуальною формою вираження діяльності щодо застосування кримінально-правових норм, у процесі кримінально-правової оцінки кримінального правопорушення з'ясовується сутнісний зміст такого рішення, тобто правова позиція певної судової інстанції з приводу вирішення кримінального провадження за суттю, яка у ньому відобразилася. Фактично ідеться про такі процесуальні форми судових рішень, як вирок та постановова.

З огляду на це виникає питання про обов'язковість урахування правової позиції певної судової інстанції у процесі кримінально-правової кваліфікації іншими судами.

У ч. 2 ст. 13 («Обов'язковість судових рішень») ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» зазначено, що судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом [1]. Тому фахівці звертають увагу на проблему відсутності чіткої вказівки в законо-

давстві, з якої частини судового рішення факти повинні вважатися преюдиційними: чи то такими можуть бути лише факти, що містяться в резолютивній частині рішення, а обставини, зазначені в описовій або мотивувальній частинах, є лише думкою суду [14].

Так до недавнього часу (гл. 33 виключено на підставі Закону № 2147-VIII від 03.10.2017 – Ю. В.) КПК передбачав, що рішення Верховного Суду України відповідно до ч. 1 ст. 458 КПК України щодо застосування норми права, прийняте за результатами розгляду справи на підставах, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 445 КПК України, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, та для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані зробити свою судову практику відповідною із судовим рішенням Верховного Суду України. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з наведенням відповідних мотивів. Відповідно до ст. 445 КПК України однією з підстав для перегляду судових рішень Верховним Судом України, що набрали законної сили, було зокрема й неоднакове застосування судом касаційної інстанції тієї самої норми права, передбаченої ЗУ «Про кримінальну відповідальність» у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (крім питань неоднакового застосування санкцій кримінально-правових норм, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання). Ця норма оцінювалася фахівцями як така, якою закладено конструкцію правотворчої діяльності Верховного Суду України, внаслідок якої його рішення щодо застосування норм матеріального та процесуального права набувають ознак джерела права через їх загальнообов'язковість. Отже, Верховний Суд України мав розв'язувати складні завдання у сфері застосування матеріального та процесуального права, щодо яких суди нижчих інстанцій не давали однакових і однозначних відповідей [12, с. 151].

У КПК також чітко визначалося, що рішення Верховного Суду України, прийняті за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, та для всіх судів України. З огляду на це рішення Верховного Суду України розглядалися як обов'язковий прецедент тлумачення, що фактично утворює правила правозастосування [15, с. 43].

Чинний КПК України у п. 4 ч. 2 ст. 442 «Постанова суду касаційної інстанції» передбачає, що у постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів або палата, об'єднана палата, що передала справу відповідно на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду.

У ч. 6 ст. 386 КПК передбачено, що обираючи і застосовуючи норму ЗУ «Про кримінальну відповідальність» до суспільно небезпечних діянь під час ухвалення вироку, суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках Верховного Суду. А в ч. 6 ст. 13 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами під час застосування таких норм права [1]. На відміну від вказівки на обов'язковість таких висновків для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують норми права в своїй діяльності, Закон використовує формулювання «враховується», а не акцентує на обов'язковості.

У визначених законодавством випадках Велика Палата здійснює перегляд судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами

норм права. Зазначене повноваження є основним, доволі широким за своїм змістом, а його наповнення вміщено як до актів галузевого процесуального законодавства, так і окремих спеціальних законів [16].

Підстави для передачі справ з метою касаційного перегляду судових рішень Великою Палатою, що є засобом забезпечення однакового застосування судами норм права, визначені у ст. ст. 434-1, 434-2 КПК України. Зазначені правові норми закріплюють такі підстави передачі кримінальним касаційним судом у складі Верховного Суду справи на розгляд його Великої Палати:

1) суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні ВС у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду або ж у рішенні Великої Палати (ч. 1–4 ст. 434-1 КПК);

2) суд, який розглядає кримінальне провадження в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати таке кримінальне провадження на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики.

На думку С.В. Шевчука, суд бере участь у процесі формування права в разі, якщо правова позиція, викладена в акті судової влади, має обов'язкове значення не лише для сторін у справі, а й для суддів під час вирішення інших справ аналогічного характеру [17, с. 26–27]. Ця теза цілком доречна в аспекті визначення правових наслідків кримінального провадження, переданого до Верховного Суду у зв'язку з наявністю у справі виключної правової проблеми. І науковці, і практичні працівники звертають увагу, що поняття «виключна правова проблема» є оціночним поняттям, не містить в собі характерних критеріїв, за яких судді можуть встановити, що це є винятково правова проблема. Юридичного визначення цього поняття немає в жодному законодавчому акті України, що може бути наслідком неоднозначного та неоднокового тлумачення та застосування цієї норми, що є порушенням статті 8 Конституції України [18]. Головне науково-експертне управління наполягало на додатковому законодавчому роз'ясненні терміну «виключна правова проблема» [19, с. 25]. Практичні працівники вирішення цієї проблеми вбачають у належному тлумаченні цього поняття і поняття «забезпечення розвитку права» та «формування єдиної правозастосовчої практики», яке може бути здійснено як на науковому рівні, так і через деякий час з урахуванням практики розгляду справ, що містять виключну правову проблему, Великою Палатою [16].

Важливим є й вирішення питання щодо порядку застосування правових позицій нині діючого Верховного Суду України після початку роботи новоствореного Верховного Суду. Адже у ст. 434-1 КПК ідеться лише про новоутворений ВС. Відповідь на це питання дає п. 7.3 Розділу 4 «Перехідні положення» ЗУ «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [20]. У ньому передбачено, що суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати (об'єднаної палати), передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія або палата (об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в ухваленому раніше рішенні Верховного Суду України.

Це питання є важливим, адже протягом 2011–2017 років Верховним Судом України було прийнято досить вели-

ка кількість рішень, в яких опублікована правова позиція з певних питань застосування матеріального кримінального права, які є важливими для належної кримінально-правової кваліфікації суспільно небезпечних діянь. Така практика розглядалася в якості джерела права [21, с. 351]. Також значення надавали і постановам Пленуму Верховного Суду України. Навіть висловлювалися про те, щоб рішення судів, що ігнорують сформульоване Пленумом положення, повинні бути скасовані судом вищої інстанції у зв'язку з неправильним застосуванням закону [21, с. 351–352].

Видається, що така позиція потребує уточнення з огляду на положення ЗУ «Про реформування правосуддя в Україні». Згідно з ч. 2 ст. 46 цього Закону зі змінами, внесеними ЗУ № 2147-VIII від 03.10.2017 року Пленум Верховного Суду має такі повноваження у сфері забезпечення однакового застосування норм права під час вирішення окремих категорій справ: узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані (п.10-1); за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства під час вирішення судових справ (п. 10-2).

Саме в постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів або палата, об'єднана палата, що передала справу відповідно на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду. Така постанова є судовим рішенням за суттю кримінального провадження, яке має враховуватися під час постановлення вироків та постанов судами загальної юрисдикції у схожих ситуаціях. Тому в аспекті кримінально-правової кваліфікації (кваліфікації злочинів) прагматичне значення мають правові позиції (висновки щодо застосування норм права) вищих судових інстанцій.

Висновки. Отже, сьогодні судова практика визнає джерелом кримінального права. Стабільність судової практики, зокрема в питанні узгоджених підходів щодо кримінально-правової оцінки суспільно-небезпечних діянь (кваліфікації злочинів), має забезпечуватися передбаченими в КПК нормами, згідно з якими прийняття рішень про відхід від правової позиції, викладеної в рішенні вищої судової інстанції, є підставою для звернення про перегляд цієї справи Великою Палатою Верховного Суду.

З огляду на той факт, що судова практика в Україні формувалася впродовж багатьох років і має певні здобутки в питаннях правильного застосування матеріального кримінального закону, в процесі кримінально-правової кваліфікації правозастосовці можуть та мають враховувати судову практику Верховного Суду України, зокрема узагальнення судової практики, здійснені Верховним Судом України; практику застосування судами законодавства (практика розгляду судами кримінальних справ про невіплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат або практика розгляду судами справ про злочини проти власності); правові висновки Верховного Суду України у кримінальних справах, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень на підставі, передбаченій п.1 ч. 1 ст. 400-12 КПК 1960 року; правові позиції Верховного Суду України, викладені у рішенні (ухвалі), прийнятому ним на підставах і в порядку, визначених ст.ст. 444–458 КПК України за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення на підставі неоднакового застосування судом касаційної інстанції тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно-небезпечних діянь; постанови Пленуму Верховного Суду України; рішення у кримінальних справах у касаційному порядку або порядку виняткового прова-

дження (ухвали колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України або ухвали спільного засідання колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України і військової судової колегії); рішення, викладені в ухвалях колегії суддів судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ; аналіз судової практики, здійснений судовою палатою у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України; узагальнення практики застосування кримінально-правових норм Пленуму Вищого спеціалізованого суду України; інформаційні роз'яснення, листи тощо. За умови, що певна правова позиція не переглянута Верховним Судом на підставах і в порядку, визначених чинним законодавством.

На сучасному етапі реформування судової системи суб'єктами, які формують судову практику, є суди загальної юрисдикції всіх рівнів, а спрямовує (скеровує) останню, забезпечуючи її єдність та відповідність засадам правосуддя, безпосередньо Верховний Суд. У системі судів загальної юрисдикції саме Верховний Суд є суб'єктом судової правотворчості, який формує правові позиції з питань застосування матеріального кримінального права, які мають урахувувати в своїй діяльності й інші суди.

Чинним законодавством Верховний Суд наділений певними повноваженнями у сфері узгодження та забезпечення єдності судової практики через діяльність Великої Палати Верховного Суду, Касаційного Кримінального Суду та Пленуму Верховного Суду, про що йшлося вище.

Тож правові позиції, викладені в рішеннях судових інстанцій, є обов'язковими під час прийняття рішення за суттю кримінально-правової оцінки в кримінальному провадженні, а тому визнаються додатковими підставами кримінально-правової кваліфікації. Аналіз ст. 386, ст. 434-1 та 434-2 КПК України, ст. 13 та ст. 46 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» дозволяє припустити, що правова позиція Великої Палати Верховного Суду, викладена у постанові за результатами розгляду справи на підставах, визначених в ст. 434-1 та 434-2 КПК є обов'язковою для урахування в процесі застосування кримінально-правової норми, а тому є обов'язковою додатковою підставою кримінально-правової кваліфікації. Узагальнення практики застосування матеріального закону, роз'яснення за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики Пленуму Верховного Суду мають рекомендаційний характер з питань застосування законодавства під час вирішення судових справ, тож є факультативними додатковими підставами кримінально-правової кваліфікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
2. Пархоменко М.Н. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. К.: Юридична думка, 2008. 335 с.
3. Борщевський І.В. Судова практика як джерело права в Україні. Наука і правоохорона. 2014. № 2 (24). С.71–77.
4. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К.: Реферат, 2007. 640 с.
5. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. 944 с.
6. Вознюк А.А. Кримінальне право України: загальна частина: конспект лекцій. К.: Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
7. Андрушко П.П. Джерела кримінального права України. Адвокат. 2011. № 7 (130). С. 13–22.
8. Рябчинська О.П. Додаткові підстави кримінально-правової кваліфікації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2014. № 12. Том. 2. С. 99–103.
9. Бринцев В.Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Х.: Право, 2010. 464 с.
10. Алексєв С.С. Общая теория права: учебник. 2-е изд. доп. и перераб. М.: Проспект, 2009. 565 с.
11. Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. К. 2006. 20 с.
12. Тайлієва Х.Р. Судові рішення у кримінальному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х. 2016. 218 с.
13. Штефан М.І., Шишкін В.І. Судове рішення. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П – С. 736 с.
14. Ляшенко Р.Д. Преюдиція у праві: до визначення сутності та змісту: URL: <http://www.pravoznavec.com.ua>.
15. Орловська Н.А. Джерела кримінального права України: актуальні питання сучасного контексту. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 2. Том. 4. С. 39–45.
16. Уркевич В. Велика Палата Верховного Суду: перший досвід функціонування. Юридична газета. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/velika-palata-verhovnogo-sudu-pershiy-dosvid-funkcionuvannya.html>.
17. Шевчук С.В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Х. 2008. 36 с.
18. Симоненко З. Кримінальне правосуддя по-новому. URL: <http://www.judges.org.ua/dig13643.htm>.
19. Проект Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»: висновок Головного науково-експертного управління: реєстрац. № 6232-1 від 10.04.2017 р. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...61569>.
20. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2017, № 48, Ст.436.
21. Капліна О.В. Правотворча роль судової практики у кримінальному судочинстві: проблеми законності. Респуб. міжвід. збірник. 2009. № 100. С. 346–354.